

DEMOGRAFSKE ZNAČAJKE GRADA SISKA NA PRIJELAZU STOLJEĆA

Božena V r a n j e š - Š o l j a n

Prilog donosi obavijesti o demografskim kretanjima u Sisku na prijelomu stoljeća.

Premda Sisak dijeli mnoga zajednička obilježja panonskih gradova, ipak se s obzirom na ostale gradove spomenutog geografskog prostora ističe nekim specifičnim prirodnim prednostima koje su mu stoljećima osiguravale ulogu naselja centralnog značenja: povoljnim položajem na ušću Kupe u Savu, te smještajem na pravcima cestovne i željezničke magistrale. Ta je činjenica umnogome odredila njegovu posebnost tijekom mnogih stoljeća sve do danas, bez obzira na stupnjeve socijalno-gospodarskog razvoja. Grad i njegovi stanovnici imali su uvijek začudno mnogo snage za neku novu svrsishodnu preobrazbu i gospodarsku usmjerenost.

Taj će prilog obuhvatiti razdoblje devedesetih godina prošlog i prvo desetljeće XX. stoljeća (do prvog svjetskog rata) kada u nagodbenoj Hrvatskoj i Slavoniji počinje naknadni proces društvene i gospodarske preobrazbe koji je stvorio uvjete konačnog učvršćenja građansko-kapitalističkog društva i koji je doveo do isto tako značajnih strukturalnih promjena u njegovu žiteljstvu.

Nejednaki uvjeti društvenogospodarskog razvoja pojedinih područja nagodbene Hrvatske i Slavonije odrazili su se na nejednak demografski razvoj gradskih naselja, i općenito, na različitu razinu urbanizacije. Naime, područje sjeverne Hrvatske i Slavonije oštrije je od drugih srednjoeuropskih područja ranog industrijskog razdoblja izražavalo suprotnosti između sela i grada, štoviše, u njemu je prevladavajuća agrarnodruštvena struktura. Razvoj gradova - povećanje postojećih i stvaranje novih, povećanje brojnosti žitelja, i to apsolutno i s obzirom na broj agrarnog stanovništva (stanovništva negradskih naselja), tekao je veoma sporo. Jedan od ograničavajućih činitelja bilo je administrativno-teritorijalno ustrojstvo koje nije vodilo računa o brzim promjenama koje su bile vezane uz proces prijelaza agrarnog u industrijsko društvo. Teritorijalno-upravna reforma iz 1886. godine.¹ nije značila korak naprijed u razvoju prostorne, gospodarske ili komunikacijske organiziranosti Hrvatske i Slavonije. Tako je i naslijedena stara struktura gradskih naselja prema političko-pravnom smislu. Toj skupini od sedamnaest gradova pridružio

¹ »Zakon ob ustroju županija i uredenju uprave u županijah i kotarih« od 5.II.1886; Usp. M. Smrekar, Priručnik za političku upravu u kraljevinah Hrvatskoj i Sloveniji I. Zagreb, 1899, 465-466.

se i grad Sisak 1873. godine kada je proglašen slobodnim kraljevskim gradom.²

Do 1851. godine Sisak je tek jedno od naselja gospoštije zagrebačkoga Kaptola.³ No već tridesetih godina - upravo zahvaljujući svom prirodnom položaju - započinje njegova intenzivna izgradnja u pravcu formiranja trgovišta. Od užeg središta naselja širio se urbani način života i proizvodnje, i to uz pomoć svih silnica koje su utjecale i oblikovale prostor. Širenje urbanosti označavao je proces urbanizacije grada Siska, prije svega kao proces preobrazbe postojećeg naselja - trgovišta - u gradsko naselje. Fistrovićev urbanističko-regulacijski plan iz 1829.⁴ obuhvatio je, uz užu gradsku jezgru, i brojna gradilišta koja su davana u zakup, čime se stimuliralo naseljavanje. Proces naseljavanja bio je gotovo ekspanzivan tako da je Sisak odskočio od ostalih naselja kaptolske gospoštije i zadobio poseban položaj trgovišta. Funkcionalno-prostorna preobrazba Siska iz gospoštije u trgovište dala je nove poticaje za daljnji gospodarski napredak.

Slijedeća važna povijesna etapa u razvoju Siska bilo je ukidanje feudalnih odnosa. Nakon ukidanja kmetstva 1848. Sisak se oslobodio pravne jurisdikcije zagrebačkoga Kaptola, pa tako nestaje još jedna prepreka na putu k brzem gospodarsko-prometnom razvoju grada. Sredinom XIX. stoljeća Sisak broji oko 150 kuća u kojima obitava oko tisuću žitelja.⁵ Međutim, formalno-pravno on je još uvijek raspolučen na dva naselja: jedno veće, s mnogim obilježjima gradskog naselja na lijevoj obali Kupe, i drugo, manje, vojno, na desnoj obali Kupe. Intenzivan rast trgovine, obrta, tranzita, povoljni uvjeti za akumulaciju kapitala i otvaranja manufakturnih radionica stvorili su uvjete za gospodarski napredak a ujedno i put k ujedinjenju civilnog i vojnog Siska u jedinstveno naselje koje će 1873. godine dobiti status slobodnoga kraljevskog grada.

Oslobođenje ispod feudalne vlasti zagrebačkoga Kaptola omogućilo je i veoma intenzivno naseljavanje Siska. Nikada prekinuta, veza između grada i okolnog ruralnog područja, uz brz raspad kućnih zadruga, počela se iskazivati svojevrsnom prevagom gradskog načina života nad seoskim. Dok je 1848. Sisak imao 806 žitelja, prema popisu iz 1896. taj je broj upeterostručen, pa Sisak broji 4.273 žitelja. Taj je rast nastavljen, doduše manjim intenzitetom, sve do uoči prvog svjetskog rata kada Sisak broji 7.545 žitelja.⁶

Tablica: Rast žiteljstva grada Siska i postotak porasta od 1896. do 1910.

1869. (1869-1880)	1880. (1880-1890)	1890. (1890-1900)	1900. (1900-1910)	1910. (1896-1910)
4.273	5.529	6.129	6.632	7.545
29,39	10,85	8,21	13,77	56,63

Kao što je vidljivo iz tablice najveći porast žiteljstva zbio se između 1869. i 1880. i iznosio je gotovo jednu trećinu. U razdoblju od četiri desetljeća (1869-1910.) porast žiteljstva u Sisku iznosio je ukupno više od 56 postotaka. Stoga možemo zaključiti da je najdinamičniji razvoj Sisak doživljavao sedamdesetih godina XIX. stoljeća. Uz to, valja istaknuti da su navedene vrijednosti znatno premašivale prosjek porasta žiteljstva gradova

² I. Maroević, Sisak, grad i graditeljstvo. Sisak 1970,24.

³ I Maroević, n. dj.,20

⁴ isto, 20

⁵ isto, 21.

⁶ Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I. 1905, Zagreb 1913, 4. i Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije II.1906-1910, Zagreb 1917,4.

Hrvatske i Slavonije jer je u istom razdoblju taj porast prosječno iznosio 10,30%, a pojedinačno, viši su postotak porasta imali jedino gradovi Zagreb (43,21%) i Brod (31,16%).⁷

Uzroke porasta broja žiteljstva Siska u spomenutom razdoblju valja promatrati u kontekstu političkih i gospodarskih zbivanja. Etapa početnog razdoblja oblikovanja građanskog društva i industrijske privrede, započeta nakon ukidanja kmetstva, doživljava polet u vrijeme sklapanja Nagodbe do sredine sedamdesetih godina, kad nastupa financijska i gospodarska kriza u cijeloj Monarhiji. Samo desetljeće prije sklapanja Nagodbe, od ukupnog broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije (1,614.790), tek je 0,45% bilo zaposleno u javnim službama, a samo 1,99% u obrtu, trgovini i prometu.⁸

Nakon Nagodbe nastaju povoljniji odnosi. Njih tvore pozitivni učinci legislative u gospodarstvu, upravi, sudstvu, prosvjeti, pa možemo reći da je u čitavoj Hrvatskoj uslijedila daljnja modernizacija cjelokupnog javnog života.⁹ Ona je dovela do brzog povećanja žiteljstva, usavršavanja komunikacija, doseljenja stranog življa koji sobom donosi kapital, napredovanja gradova, a uz to i rastućeg razvrgavanja kućnih zadruga. Podaci iz popisa 1869. godine govore da je, doduše, postotak zaposlenih u javnim službama ostao isti, ali je porast zaposlenih u obrtu, trgovini i prometu očit, iznosi tada 2,59% od ukupnog žiteljstva. Slijedeći opći popis pokazuje još očitiji napredak: od spomenutih djelatnosti živi 4,59% od ukupnog žiteljstva.¹⁰ U tom općem sklopu javljaju se i u gradu Sisku također bitni elementi novih socijalno-gospodarskih struktura.

Uz vodeći udio prometno-trgovačke djelatnosti na kojoj je Sisak u prethodnim desetljećima gradio svoj gospodarski prosperitet, usporedo jača i obrtnička djelatnost, koja uz pomoć akumuliranoga kapitala domaćih poduzetničkih snaga, ali i angažiranjem inozemnih, otvara prve industrijske pogone (pivovara), štedionicu (1868), »Dunavsko-parobrodarsko društvo«, žitni trg i žitnu burzu, svratište i hotele. Većina gospodarskih pothvata, uz osnivanje Trgovačko-obrtničke komore (1868) prostorno je bila locirana na području Vojnog Siska. Potreba za formalnim ujedinjenjem bila je stoga neprekidno isticana u gospodarsko-političkim krugovima. Premda je do njega došlo čitavo desetljeće kasnije, stvarno ujedinjenje zbilo se izgradnjom drvenog mosta preko Kupe 1862. godine. Njegovim puštanjem u promet bila je zadovoljena stara potreba i želja Sišćana za ujedinjenjem obaju gradova. Dovođenje željezničke pruge zapelo je na problemu otkupa zemljišta u Turo-polju. Seljaci sela Mraclina nisu bili zadovoljni novčanom odštetom koju im je nudilo Društvo južnih željeznica. Kako nisu htjeli prihvatiti ponudenu sudbenu procjenu novčane odštete, ista je bila položena kod Sudbenog stola u Zagrebu »pa ako bi žitelji mraclinski poslovanje smetali, neće Namiesničko vieće ovo oklevati Društvu željezničkom pribaviti dovoljnu zaštitu.«¹¹

Otvorenje pruge obavljeno je 1. listopada 1862. godine, tiho, bez formalnosti i svečanosti. Tako je grad Sisak postao završna, odnosno početna postaja jedine željezničke pruge u banskoj Hrvatskoj koja se očito u budućnosti namjeravala širiti. No, taj privremeni status donosio je gradu ipak značajne materijalne koristi, bez obzira na ulogu pruge za opće interese Hrvatske. Sisački su trgovci to vrlo brzo uočili, a primjer su im bili slovenski

⁷ Statistički godišnjak I,5. i Statistički godišnjak II,5.

⁸ M. Zoričić, Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju. Rad JAZU, knjiga CXXV. Zagreb 1896,56.

⁹ A. Szabo, Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873. I. Zagreb 1987, 5.

¹⁰ M. Zoričić, n. dj., 76.

¹¹ Usp. B. Stulli, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825-1863,II.Zagreb 1975, 97-98.

gradovi (Maribor, Celje, Ljubljana) koji su sredinom stoljeća imali također ulogu početno-završnih postaja.¹²

Željeznički spoj s magistralom Beč-Trst poremetio je stari trgovački put od Siska preko Karlovca do Rijeke i Senja. Njegovu je važnost istakao Petar Matković u Spomenici za gospodarsku izložbu u Beču 1873. riječima: »U ostalom ovozemna trgovina ponajviše je provozna, jerbo ove zemlje prosieca najpreći onaj put što od ugarske velike ravnine obilne žitnice vodi k zapadu, navlastito k Jadranskomu moru. Veliki dio trgovina prolazi Savom do Siska, kamo dolaze lađe tovarom od 10000 vagana (...) Glede trgovinskoga prometa znatna je razlika glede pravca između sada i prije otvorenja željeznoga puta iz Zidana mosta u Sisak, i željeznice zakanjske. Prije otvorenja pomenutih željeznih puteva prolazila je slavonsko-banatska trgovina s najveće strane na Sisak i Karlovac, a odovud na Rieku i Senj. Za ono doba iznosio je sisački promet u godini poprečno 5 milijuna centa, što je prema današnjim odnošajem na polovicu spal...«.¹³

Dakako da je nametnuta koncepcija prometne povezanosti pogodila, napose u početku, i sisačko gospodarstvo, osobito njegovu tradicionalnu tranzitnu usmjerenost. Bilo je očito da se gospodarski razvoj Hrvatske i Slavonije trasirao mimo interesa domaćeg poduzetničkog sloja. Valja podsjetiti da još sredinom XIX. stoljeća trgovački staleži Siska u svojim zahtjevima Banskom vijeću ne spominju željezničke prometnice premda se o koncepciji izgradnje pruge već uvelike raspravljalo u političko-financijskim krugovima. Sisački trgovci najviše pažnje posvećuju uređenju plovnosti Save od Zemuna do Siska, zahtijevaju da država otkupi Lujzinsku cestu, da kolonijalna roba bude usmjeravana na Karlovac i Rijeku, i slično, dakle na ona pitanja koja su se ticala prirodnoga gospodarskog razvoja. No, bilo je očito da je nastao svojevrsni raskorak u gospodarskom razvoju Hrvatske prema Austriji i Ugarskoj. Željeznička pruga Zidani most - Zagreb - Sisak značila je zapravo samo okrajak željezničkih pruga koje su trebale promicati gospodarstvo Austrije i Ugarske, a i to »u funkciji pobočnica na austrijsku magistralnu željezničku liniju Beč - Trst«.¹⁴ Stoga je Sisku trebalo čitavo desetljeće do zamjetnijeg gospodarskog oporavka, no on se nažalost dogodio u trenutku kad je kriza zahvatila čitavu Monarhiju.

Kako se kretao promet robom rijekom Savom, a kako željeznicom 1872. godine, ilustriraju ovi podaci: Savom je bilo prevezeno ukupno 587.930 centa robe od čega je najznačajniji dio otpadao na pamuk, začine, južno voće, željezo, ulje, rižu i sol. Kod dovezene robe većinu su činile dužice i šljive. Nasuprot tome, promet hrvatske pruge Južnih željeznica iznosio je iste godine u Sisku ukupno 6.356.478 centi robe, 23.963 putnika i 3.060 komada stoke.¹⁵ Željeznička veza sa Zagrebom, kasnije sa Sunjom, Brodom, Zemunom, Kostajnicom i Bosnom dat će nove poticaje razvoju Siska, ali će dovesti i do drukčije gospodarske usmjerenosti. Istovremeno sa stagnacijom tranzitnog prometa i trgovine, počinje jačati industrija. Trgovina će imati lokalno značenje, a u riječnom tranzitu zadržat će se tek tradicija.

Do kraja XIX. stoljeća dolazi do intenzivnoga komunalnog gospodarskog, socijalnog i demografskog preobražaja grada. Izgradnja spomenutih željezničkih spojeva poboljšala je tranzitni promet i industrijsku privredu, što je dovelo do strukturnih demografskih promjena. Grad je privlačio seosko

¹² B. Stulli, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825-1863, II. Zagreb 1975,110.

¹³ P. Matković, Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih. Spomenica za svjetsku izložbu u Beču 1873. Zagreb 1873, 106.

¹⁴ B. Stulli, Prijedlozi i projekti ... I, 98.

¹⁵ P. Matković, n. dj., 113. i 115.

stanovništvo okolnog područja jer je industrija trebala radnu snagu. Stanovništvo se brzo povećavalo a mijenjala se i njegova socijalna i gospodarska struktura: dok su do polovine XIX. stoljeća osnovni društveni sloj činili trgovci, obrtnici i posjednici, devedesetih se godina u strukturi žitelja javlja sve više službenika, činovnika i poljoprivrednika, a početkom XX. stoljeća najviše je radnika, dnevničara, nadničara, slugu i radnika u obrtu.

Na prijelazu stoljeća Sisak zauzima površinu od 23,03 četvorna kilometra, a prosječna gustoća žiteljstva je 306 osoba. Grad raspolaže s ukupno 862 stambene zgrade i 1.641 stanovništvo znači da su u jednom stanu prosječno stanovale 4 osobe, a to daje sliku razmjerno povoljnih stambenih uvjeta.¹⁶

Zanimljive elemente za analizu demografskih odnosa pružaju raspoloživi podaci o zavičajnosti, doseljavanju i iseljavanju. Na početku stoljeća (1900-) tri četvrtine žitelja Siska zavičajno je iz hrvatsko-slavonskog prostora. Od preostalih prisutnih, najveći je postotak zavičajnih iz Austrije, 13,5%, i Ugarske, 9,25%. Nakon jednog desetljeća podaci pokazuju da opada broj žitelja zavičajnih iz Austrije (10,95%), a raste udio zavičajnih iz Ugarske na 11,47%. Udio zavičajnih iz hrvatsko-slavonskih županija ostao je gotovo nepromijenjen.¹⁷

Publicirana statistička građa evidentirala je za pojedina tekuća godišta (1901-1910) doseljavanja u hrvatsko-slavonski prostor po kotarevima, gradovima i županijama. Zanimljivo je da iskazani podaci govore o zanemarivom broju doseljenih u grad Sisak, što ne znači da doseljavanja nije bilo. Vjerojatno su se statistički pratila doseljavanja iz drugih županija i krunskih zemalja, dok ona iz bližih krajeva, odnosno okolnog područja nisu. Nasuprot tome iseljenih žitelja, poglavito u prekomorske zemlje ima više. Slijedeći podaci pokazuju dinamiku iseljavanja u prekomorske zemlje po godištim za grad Sisak, sisački kotar i zagrebačku županiju od 1901. do 1910.¹⁸

Ako pretpostavimo da su uzroci iseljavanja u prekomorske zemlje gotovo isključivo u gospodarskim (ne)prilikama, onda smijemo zaključiti kako je relativno mali broj iseljenih (oko 2% od ukupnog žiteljstva) bio rezultat povoljnijih mogućnosti za zapošljavanje i zaradu koje je svojim žiteljima pružao grad Sisak. Na području kotara situacija je bila nepovoljnija s obzirom da je iseljavanje apsorbiralo 5,9% od ukupnog žiteljstva kotara Sisak. Najnepovoljnije pak stanje bilo je u županiji iz koje se, kao što se vidi iz tablice, za jedno desetljeće iselilo ukupno 41.112 žitelja ili 8% od ukupnog broja!

¹⁶ Statistički godišnjak I,1.

¹⁷ Statistički godišnjak I, 85. i Statistički godišnjak II, 50-51.

¹⁸ Statistički godišnjak I, 248. i Statistički godišnjak II, 201-202.

Tablica: Iseljavanje u prekomorske zemlje iz grada Siska, sisačkog kotara i zagrebačke županije 1901 - 1910.

Godina	iz Siska	iz kotara Sisak	iz zagreb. županije
1901.	1	32	2.850
1902.	-	88	4.051
1903.	-	190	5.174
1904.	-	29	1.258
1905.	32	297	8.274
1906.	47	324	7.065
1907.	30	372	5.616
1908.	8	9	323
1909.	22	71	3.056
1910.	17	219	3.445
ukupno:	157	1.631	41.112

Raspoloživi podaci statističkih popisa nisu, nažalost, iskazivali nacionalnu pripadnost. Zbog toga nije moguće uspoređivati nacionalnu strukturu pojedinih socijalno-gospodarskih kategorija žiteljstva. Podaci koje je donio popis iz 1900. i 1910. godine nisu razvrstavani po kriteriju pripadnosti narodu, već po kriteriju materinjeg jezika. Daljnju poteškoću čini rubrika u kojoj je hrvatski i srpski jezik iskazan kao jedan jezik, tako da se približno određivanje udjela srpskog stanovništva može postići samo ako se posluži podacima o vjerskoj pripadnosti, odnosno izjednačavanjem pripadnika srpske nacionalnosti s pripadnicima pravoslavne vjeroispovijedi.

U razdoblju koje razmatramo, može se uočiti relativno mali udio srpskog žiteljstva u ukupnom žiteljstvu grada Siska. O tome govore podaci u ovoj tablici.¹⁹

Tablica: Žiteljstvo grada Siska po obilježju vjeroispovijedi 1890-1900-1910.

Godina	Rimokat.	Grkokat.	Pravosl.	Evang.	Židov.	Ost.	Ukupno
1890.	5.463	-	324	22	316	4	6.129
	89,13	-	5,29	0,36	5,16	0,06	100,00
1900.	5.849	2	386	21	369	5	6.632
	88,19	0,03	5,82	0,33	5,56	0,07	100,00
1910.	6.616	10	473	52	392	2	7.545
	87,68	0,13	6,27	0,69	5,20	0,03	100,00

Ako dakle uvjetno izjednačimo pripadnike pravoslavne vjeroispovijedi sa srpskim žiteljstvom, vidimo da je njihov udio između 5 i 6 postotaka u ukupnom sisačkom žiteljstvu, a zajedno sa svim ostalim konfesijama čine tek nešto više od 12%. Posve drukčiju sliku pružaju podaci za negradsko područje Hrvatske i Slavonije: dok općenito u gradovima (osim u Zemunu, Mitrovici i Karlovcima) njihov udio ne prelazi 12%, na ostalom području prisutnost srpskog žiteljstva je dvostruko viša, iznosi jednu četvrtinu.

¹⁹ Statistički godišnjak I, 36. i Statistički godišnjak II, 25.

Tablica: Žiteljstvo grada Siska po obilježju materinjeg jezika²⁰
1890-1900-1910.

Godina	hrvat. ili srp.	sloven.	mađar.	njemač.	ostali	ukupno
1890.	76,31	10,33	3,23	5,82	4,31	100,00
1900.	80,25	6,42	4,82	5,02	3,49	100,00
1910.	82,58	3,92	7,41	3,39	2,70	100,00

Nedvojbeno je da su prikazani podaci o odnosima pojedinih grupacija žiteljstva rezultat nekih posebnosti i načina naseljavanja koji je bio karakterističan za većinu gradova panonskog prostora. Oni odražavaju sliku migracijskih kretanja prethodnog razdoblja u Hrvatskoj i Slavoniji. Naime, potkraj XVIII. pa sve do sredine XIX. stoljeća trajao je značajan priljev Mađara, Nijemaca i Čeha. Njih je 1880. godine u Hrvatskoj bilo deset puta više nego što je iznosila ukupna netto migracija.²¹ Znatan broj stranaca naselio se upravo u gradskim naseljima jer je njihova obrazovna, socijalna i kulturna razina (a i imovni status) bila viša, osim toga doseljavali su se iz razvijenijih krunovina Austrijskog Carstva, često vođeni željom da svoje znanje i imovinu ulože u obrtno-industrijske ili trgovačke pothvate, a oni su u to vrijeme bili većinom locirani u gradskim središtima. To napose vrijedi za pripadnike židovske vjeroispovijedi, kojih je, primjerice, u Sisku bilo gotovo isto toliko koliko i srpskog žiteljstva, a u drugim gradovima sjeverne Hrvatske i Slavonije (Zagrebu, Osijeku, Zemunu, Brodu) i više.

Dok je udio žitelja s njemačkim materinjim jezikom u Sisku kroz tri desetljeća opadao, udio pripadnika kojima je materinji jezik bio mađarski, rastao je, štoviše, udvostručio se. Zanimljivo je da je 1890. godine u Sisku bilo više od 10% pripadnika kojima je materinji jezik bio slovenski, no njihov se udio 1910. godine smanjio na trećinu.

Na kraju se s pravom može postaviti pitanje o udjelu hrvatskog pučanstva u ukupnom pučanstvu Siska u razmatranom razdoblju. U nedostatku raspoloživih podataka iz službenih statističkih popisa, možemo se uvjetno poslužiti onom metodologijom kojom smo pokušali izračunati broj pripadnika srpske narodnosti. Kao osnova je poslužio podatak statističke rubrike o osobama hrvatskog ili srpskog jezika, umanjen za odgovarajući broj osoba pravoslavne vjeroispovijedi (pri čemu, dakako, valja imati na umu da i u određivanju broja srpskog življa ne bi bila zadovoljena neka minucioznija analiza). Tako ispada da se udio hrvatskog žiteljstva u Sisku kretao od 71 do 76 postotaka.²²

Gospodarski položaj Siska temeljito se promijenio nakon ujedinjenja, a napose nakon tehnološkog preobražaja koji je doveo do željezničkih investicijskih zahvata u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX. stoljeća.

Proces modernizacije, općenito veoma spor, pokazao je na primjeru Siska i nekih drugih gradskih središta (Broda, Zagreba, Rijeke) bitne elemente različitih mogućnosti napretka. Za razliku od šireg hrvatsko-slavonskog prostora na kojemu se očitovala sva suprotnost između mogućnosti i potencijala kapitalističke industrije, i nemogućnosti da se njezina osnova proširi i da se prevladaju prepreke koje su je sputavale, u Sisku je zacijelo bilo različitih osnova za kapitalistički razvoj. Kako su slabile mogućnosti za daljnji gospo-

²⁰ Statistički godišnjak I, 36. i Statistički godišnjak II, 25.

²¹ J. Gelo, Demografske promjene u Hrvatskoj od 1870-1981, Zagreb 1987, 183.

²² Usp. I. Karaman, Osnovna obilježja društveno-ekonomske i nacionalne strukture gradskog stanovništva u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća. Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću. Zagreb 1972, 264-265.

darski razvoj na temelju tranzitno-trgovinske djelatnosti, tako je perspektivu razvoja sve više pružala industrija. Naponi za razvitak industrije bili su usmjereni na one prerađivačke grane za koje je postojala sirovinaska osnovica. Prvi industrijski pothvati bili su skromnijeg opsega, ali prema kraju XIX. i na početku XX. stoljeća »možemo govoriti o industriji kao posebnoj privrednoj grani«. ²³ Sisak je, dakle, svoj gospodarski razvoj definitivno usmjerio k industriji, a ona je svoj prosperitet mogla zahvaliti trgovačkom kapitalu, akumuliranom u prethodnim desetljećima.

U najužoj vezi s gospodarskim razvojem grada bila je i socijalna struktura njegovih žitelja. Već je spomenuto da su, sukladno s dominirajućim djelatnostima, osnovni društveni sloj do sredine stoljeća činili trgovci, obrtnici i posjednici. Preobrazbom gospodarstva dolazi do promjena u socijalnom sastavu žiteljstva.

Hrvatska službena statistika držala je rezultate o zvanju i zanimanju iz popisa 1890. »jednom od najznamenitijih stečevina« ²⁴ upravo zbog sveobuhvatnosti i preciznosti podataka. Tom je prilikom učinjen i prvi pokušaj statistike obrta. Na temelju tih podataka možmo sagledati socijalni sastav sisačkog žiteljstva.

Tablica: Sastav žiteljstva grada Siska 1890-1900-1910. prema glavnim zanimanjima ²⁵

u broju

zanimanja	1890.	1900.	1910.
poljoprivreda	1.563	1.193	908
obrt, industrija, rudarstvo	1.743	1.748	2.225
trg., vjers., prom.	1.877	1.818	2.388
javne službe i slobodna zvanja	409	409	483
nadničari	274	608	482
posebnici i umirovljenici	185	252	405
vojnici	134	578	455
ostali	56	441	535
Ukupno:	6.241	7.047	7.881

u postotku

zanimanja	1890.	1900.	1910.
poljoprivreda	25,04	16,93	11,52
obrt, industrija, rudarstvo	27,92	24,80	28,23
trg., vjeres., promet	30,08	25,80	30,30
javne službe i slobodna zvanja	6,56	5,80	6,13
nadničari	4,39	8,63	6,12
posebnici i umirovljenici	2,15	3,58	5,14
vojnici	2,96	8,20	5,77
ostali	0,90	6,26	6,79
Ukupno:	100,00	100,00	100,00

²³ I. Maroević, n. dj., 25-26.

²⁴ M. Zoričić, n. dj., 58.

²⁵ M. Zoričić, isto, 95. i Statistički godišnjaci I. i II. 94. i 66.

U socijalnoj strukturi žiteljstva grada Siska u promatranom razdoblju uočavamo slijedeće: vidljivo opadanje postotka udjela žiteljstva koje svoju egzistenciju crpi iz poljoprivrede, zacijelo je u vezi s činjenicom da je urbano područje s jedne strane privlačilo ljude u druge grane djelatnosti, ali da je, s druge strane taj isti grad doveo do povećanja potražnje za različitim poljoprivrednim proizvodima koje je bilo moguće uzgajati bez obzira na veličinu posjeda. Oni koji su prodavali mliječne proizvode, jaja, povrće, voće na gradskim trgovima, mogli su živjeti od seljačkog posjeda. Ipak, više nego prepolovljen udio poljoprivrede u ukupnoj strukturi zanimanja (1910.) očito govori o sve manjem interesu žitelja za takvu egzistenciju. U zagrebačkoj županiji, kojoj pripada Sisak, stanje je daleko nepovoljnije, jer je 1910. godine od te djelatnosti živjelo još uvijek 88% žiteljstva. Tom je procesu pridonijelo i razvrgavanje kućnih zadruga. U cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji živjelo je 1890. godine u kućnim zadrugama 19,68%, u tajno razdijeljenim 27,49%, a izvan zadruga 52,83% žitelja. U području sisačkoga kotara u zadrugama je iste godine živjelo 5,72%, u tajno razdijeljenim 42,09%, a izvan zadruga 52,19% žitelja.²⁶

Početak kapitalističke privrede koji je u gradu Sisku započeo najprije manjim obrtnim pothvatima, a zatim i pravom veleindustrijom, imao je refleksija u socijalnom sastavu njegovih žitelja. Tvornica opeke, parna pilana, dvije tiskare, tri paromlina, tvornica octa i sode, tvornica tambura, četiri kružne peći, osam ciglana, pivovara²⁷ uz mnoge druge obrtničke radionice, davali su egzistenciju za preko 28% žitelja Siska 1910. godine. Po svemu sudeći, upravo zahvaljujući industriji i prometu, Sisak je bilježio iz desetljeća u desetljeće konstantan demografski rast. Te su djelatnosti poticale raslojavanje sela, veliku fluktuaciju radne snage i dnevne migracije. Po tim obilježjima Sisak se, uz Zagreb, Brod, Rijeku i Osijek izdvajao iz skupine gradskih naselja znatno razvijenijom industrijom i prometom. Kad se uspoređi sa stanjem u zagrebačkoj županiji, razlika je još izraženija: postotak žitelja u tom zanimanju 1910. iznosi samo 5,26%.

Trgovina, vjeresijstvo i promet također su djelatnosti od kojih je u Sisku živio razmjerno visok postotak žitelja. Od te skupine djelatnosti, osobito je trgovačka imala veliku tradiciju. Vjeresijstvo je također pratilo razvoj sisačkog gospodarstva jer je već 1876. osnovana štedionica, a kasnije i drugi novčani zavodi²⁸ koji su svojim kapitalom podupirali razvoj obrta i industrije. Djelatnost prometa privlačila je jednako tako zamjetan broj žitelja kao željezničko osoblje, na poslovima utovara i istovara robe, i sl. Zato je ta skupina zanimanja u strukturi zaposlenih i uzdržavanih žitelja bila zastupljena u najvišem postotku, 30,30% 1910. godine.

Pripadnika javnih zvanja u koje su spadali učitelji, profesori, odvjetnici, bilježnici, liječnici i ljekarnici, javni službenici, bilo je u Sisku između 5 i 6 postotaka (zajedno s uzdržavanim članovima). Po tom se udjelu Sisak nije izdvajao od ostalih gradskih naselja hrvatsko-slavonskog prostora, ne računajući glavni grad Zagreb. Relativno skroman postotak slobodnih zvanja također odražava gospodarsko-kulturnu razinu tog razdoblja. Tek bi detaljnija analiza socijalne stratifikacije mogla dati pobjliži odgovor na pitanje koliko su pripadnici javnih službi i slobodnih zvanja djelovali unutar okvira državne vlasti ili uprave, drugim riječima, koliko su participirali u političkoj moći različitih javnih institucija.

²⁶ M. Zoričić, isto, 130.

²⁷ I. Maroević, n. dj., 26.

²⁸ Isto, 26.

Širenje industrije, industrijskog rada općenito, njegova specifična struktura, te urbanizacija - stvorili su u gradu Sisku brojne radnike koje službena statistika nije iskazivala posebnom rubrikom. Iskazivani su kao nadničari, sluge, radnici u obrtu i poljoprivredi. U Sisku je 1890. na tisuću žitelja bilo 70 radnika u poljoprivredi, 173 u industriji, pa je po tom udjelu bio na drugom mjestu u sastavu gradova.²⁹ Govoreći o socijalnoj politici koju bi valjalo sprovoditi, M. Zoričić je u vezi s tim napisao slijedeće: » Dok ne ima gotovo nikakva izgleda, da bi se društvo samo prihvatilo inicijative, trebalo bi bar da se veći naši gradovi, puno izdašnije nego dosele, pobrinu za uredbe, podobne, da koriste radništvu i s ekonomskoga i sa zdravstvenoga i s gledišta prosvjetnoga (bolji stanovi za radnike, shodnije obskrbljivanje živežem, jeftinija obćila, javne čitaonice i knjižnice, kupališta itd)«. ³⁰

Razvojni put sisačkog naselja prema razdoblju gospodarskog poleta odvijao se uz istovremeno intenzivno urbaniziranje, pa Sisak dobiva vanjska obilježja grada. Uređuju se ulice, pločnici, gradski park, obala Kupe, grade se nove stambene zgrade.³¹ Sisak dobiva brojne javne institucije, čime potvrđuje svoju funkciju centralnog naselja.

Z u s a m m e n f a s s u n g

BEITRAG ZUR KENNTNIS DEMOGRAPHISCHER MERKMALE VON SISAK GEGEN ENDE DES 19. UND AM ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS

Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts bemerkt man auf dem Territorium Nordkroatiens - trotz der allgemein ungünstigen gesellschaftspolitischen Bedingungen, positive Veränderungen der sozialökonomischen Bewegungen. Die Modernisierung der gesamten Gesellschaft ist insbesondere in einzelnen größeren und kleineren urbanen Mittelpunkten sichtbar.

Sisak zählt zu jener Gruppe nordkroatischer Städte, welche - dank ihrer geographischen Lage, ihren Verkehrsverbindungen und der Kommunikation mit dem weiteren Gebiet des natürlichen Hinterlandes einen interessanten Weg in derer geschichtlichen Entwicklung durchgemacht haben. Die sich auf der Verkehrs- und Handelstätigkeit basierende ansteigende Linie der demographisch- sozialen Entwicklung von Sisak hat Ende des 19. Jahrhunderts eine Stagnation erlebt, um an der Jahrhundertwende, in veränderten wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Bedingungen neue Entwicklungsantriebe zu bekommen. Diese haben sich auf eine günstigere sozialökonomische Struktur der Arbeitnehmer zugunsten jener Tätigkeiten ausgewirkt, welche Sisak Merkmale eines Industriemittelpunktes verliehen.

²⁹ M. Zoričić, n. dj., 112.

³⁰ Isto, 113.

³¹ I. Maroević, n. dj., 25.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.